

DELIBERATIVNA DEMOKRATIJA – REALISTIČNA UTOPIJA?
DELIBERATIVE DEMOCRACY – A REALISTIC UTOPIA?

III

Priredio Ivan Mladenović
Ivan Mladenovic (ed.)

Bojana Radovanović
Institut ekonomskih nauka
Beograd

Individualno odlučivanje, grupno odlučivanje i deliberacija*

Apstrakt: *Svako od nas donosi brojne odluke, počev od onih manje značajnih, do izbora sa dalekosežnijim posledicama. Kako smo članovi različitih grupa, to smo često akteri grupnog odlučivanja. Da bismo donosili racionalne odluke, procedura izbora mora zadovoljiti brojne pretpostavke (uslove) racionalnosti, a u slučaju grupne odluke, izborna procedura bi trebalo i da bude „fer“. Međutim, nije moguće definisati proceduru izbora koja bi individualne poretke alternativa formirane na osnovu preferencija savršeno racionalnih pojedinaca transformisala u jedinstven društveni poredak, a da pritom budu zadovoljeni uslovi racionalnosti i etičnosti. Kao odgovor na nemogućnost društvenog izbora javlja se teorija deliberativne demokratije. Osnovna pretpostavka ovog koncepta jeste da pojedinci usklađuju svoje preferencije imajući u vidu interes zajednice. Oni su otvoreni za diskusiju sa ostalim članovima grupe i spremni su da menjaju svoje stavove zarad ostvarenja zajedničkog interesa. U idealnom slučaju, članovi grupe tokom javne diskusije dolaze do saglasnosti u argumentaciji. Ipak, ovaj koncept ne može u potpunosti otkloniti sve poteškoće koje srećemo u okviru teorije društvenog izbora, konkretno nema rešenja za strateško i manipulativno ponašanje pojedinaca. Takođe, koncept deliberativne demokratije suočava se i sa određenim problemima karakterističnim za ovaj pristup, pomenimo samo teškoće sa uspostavljanjem jednakosti učesnika u raspravi i njihove motivisanosti, kao i probleme oko same organizacije javnih rasprava.*

147

Ključne reči: *teorija racionalnog izbora, individualno odlučivanje, grupno odlučivanje, deliberativna demokratija.*

Uvod

Proces odlučivanja pojedinaca i grupa predmet su istraživanja mikroekonomije u okviru koje je razvijena *teorija racionalnog izbora*, a koja je potom postala i dominantna teorija u okviru političkih nauka, sociologije i drugih disciplina društvenih nauka. Ova *normativna teorija odlučivanja* polazi od brojnih pretpostavki (*uslova racionalnosti*) koje donosioci odluka i procedure izbora moraju da zadovolje da bi odluke – kako individualne tako i grupne, bile *racionalne*. Pored toga što bi trebalo da zadovolje uslove racionalnosti, proces grupnog odlučivanja bi trebalo da zadovolji i izvesne „etičke“ pretpostavke. Međutim, dokazano je da nije moguće

* Ovaj rad je deo istraživačkih projekata pod šiframa 47009 (Evropske integracije i društveno-ekonomske promene privrede Srbije na putu ka EU) i 179015 (Izazovi i perspektive strukturnih promena u Srbiji: Strateški pravci ekonomskog razvoja i usklađivanje sa zahtevima EU), finansiranih od Ministarstva prosvete i nauke.

definisati *proceduru* koja bi na osnovu individualnih preferencija savršeno racionalnih članova grupe formirala grupnu odluku (*društveni izbor*) koja istovremeno zadovoljava i uslove racionalnosti i uslove etičnosti, što je u literaturi poznato kao nemogućnost društvenog izbora.

Cilj ovog rada je da ispita potencijalna „rešenja“ problema društvenog izbora. Rad čine dva dela. U okviru prvog objašnjene su pretpostavke racionalnog izbora pojedinaca i grupa i dati ilustrativni primeri. U okviru drugog dela razmatraju se načini prevazilaženja „nemogućnosti društvenog izbora“ i posebno analizira koncept deliberativne demokratije kao mogućeg rešenja.

1. Racionalni izbor pojedinca i grupe

Oslanjajući se na principe i pravila teorije racionalnog izbora (normativne teorije odlučivanja), objasnićemo pretpostavke racionalnog odlučivanja pojedinaca i grupa.

148

1.1 Racionalne odluke pojedinca

Racionalne odluke donosi savršeno racionalni pojedinac, odnosno osoba koja je u stanju da precizno definiše *problem*, postavi jasne *ciljeve* i formira skup svih *alternativa* (opcija) kojima se postavljeni ciljevi mogu dostići. Trebalo bi istaći da se u okviru normativne teorije ne postavlja pitanje *racionalnosti cilja*, već samo načina da se cilj ostvari – izbora alternative za njegovo dostizanje. Drugim rečima, u pitanju je instrumentalna racionalnost. Nepristrasnim prikupljanjem i interpretacijom informacija, ovakav pojedinac utvrđuje karakteristike alternativa na osnovu kojih procenjuje njihovu atraktivnost i vrši izbor.

Pri izboru alternative racionalni pojedinac se rukovodi *principom maksimizacije lične dobrobiti (korisnosti)*. Pojam maksimizacije lične korisnosti ne bi trebalo poistovetiti sa nekim sebičnim ciljem hladnog i proračunatog donosioca odluka. Šta je dobrobit za nekoga, šta pojedincu donosi zadovoljstvo, radost ili korist, zavisi od afiniteta. To može biti maksimizacija prodaje ili profita, ali i smanjenje zagađenosti prirodne sredine, ili smanjenje broja obolelih od raka. Budući da pojedinci donose odluke u uslovima *ograničenih resursa* (novca, vremena, talenta, itd.), maksimizacija korisnosti se uvek vrši uz određena ograničenja. Možemo želeći da kupimo neograničen broj različitih proizvoda, ali nas količina novca kojom raspolažemo primorava da napravimo određenu kombinaciju dobara koja će nam, za dati budžet, pružiti maksimalnu korisnost. U ekonomskoj teoriji, ovo je poznato kao *budžetsko ograničenje*. Ne samo prilikom donošenja ekonomskih odluka u užem slislu, kakva je izbor korpe dobara, princip budžetskog ograničenja se može primeniti i na svaku drugu odluku. Tako, na primer, neko bi mogao smatrati da bi njena dobrobit bila maksimizirana ukoliko bi istovremeno bila vrhunaska sportistkinja, univerzitetska profesorka i priznata slikarka, ali usled ograničenosti

vremena i nedovoljnog talenta, prilikom izbora profesije ona će se opredeliti za jednu njih.

Dobrobit koju mu alternative nude, racionalni pojedinac procenjuje na osnovu ličnih kriterijuma, odnosno želja, težnji, uverenja, ukusa, moralnih principa i sl. Kao proizvod uticaja ovih faktora, on formira *individualne preferencije*. Tako alternative x i y može smatrati jednako dobrim i onda je *indiferentan* (xly) u izboru između njih ili može smatrati x boljom od y , odnosno *preferirati* izbor alternative x u odnosu na y (xPy) ili y smatrati boljom od x (yPx).

Da bi se izbor smatrao racionalnim, preferencije moraju da zadovolje tzv. *uslove racionalnosti*, odnosno logičke konzistentnosti: zahteve *asimetričnosti*, *kompletnosti* i *tranzitivnosti*. Uslov *asimetričnost* isključuje mogućnost da, pri poređenju dve alternative, pojedinac prvu smatra boljom od druge i istovremeno drugu boljom od prve, ili da jednu alternativu preferira u odnosu na drugu i istovremeno obe smatra jednako dobrim. Takođe, ako dve alternative smatra jednako dobrim, on ne može istovremeno jednu preferirati u odnosu na drugu. Uslov *kompletnost* implicira da je pojedinac uvek u stanju da međusobno poredi bilo koje dve alternative i utvrdi svoj stav prema njima, odnosno utvrdi da li jednu smatra boljom od druge ili je indiferentan pri izboru. Uslov *tranzitivnost* zahteva od pojedinca da prilikom poređenja tri opcije, ako prvu smatra boljom od druge, i drugu boljom od treće, onda prvu opciju mora smatrati boljom od treće.

149

Pored toga, racionalno odlučivanje se zasniva na pretpostavci da su preferencije relativno stabilne, odnosno nepromenjene od trenutka donošenja odluke (izbora alternative) do trenutka njene realizacije (ishoda). Takođe, savršeno racionalan pojedinac poredi alternative na osnovu karakteristika po kojima se one razlikuju, i bez obzira na njihovu složenost on je uvek u stanju da identifikuje dominantnu alternativu (onu koja je po svim relevantnim karakteristikama najmanje jednaka i barem po jednoj karakteristici bolja od ostalih). Ukoliko takva alternativa ne postoji, onda je u stanju da, na osnovu relevantnih karakteristika i relativnog značaja koji im pripisuje, izabere optimalnu. Na njegov izbor ne utiče način prezentacije alternativa, niti redosled po kojem ih posmatra.

Ukoliko su zadovoljene sve navedene pretpostavke, donosioc odluke će biti u stanju da poredeći alternative po parovima formira *rang listu*, odnosno napravi redosled alternativa po prioritetu. Takođe, svakoj alternativu pojedinac može pridružiti jedan realni broj koji odražava relativan značaj – *korisnost* koju mu alternativa pruža, pri čemu veći broj pridružuje bolje rangiranoj alternativu. Na taj način donosioc odluka formira *ordinalnu funkciju korisnosti*. Ova funkcija otkriva samo poredak alternativa po preferencijama, ali ne i koliko je pojedincu prva alternativa korisnija od druge u odnosu na to koliko drugu smatra boljom od trećerangirane alternative. Drugim rečima, numeričke vrednosti korisnosti nisu merljive na skali odnosa. Budući da je, kao savršeno racionalni pojedinac, vođen maksimizacijom

korisnosti, donosilac odluka bira prvorangiranu alternativu. Na taj način se vrši izbor u uslovima *izvesnosti* – kada su poznate sve okolnosti u kojima se izbor vrši.

Ipak, odluke se najčešće donose u uslovima *rizika* i *neizvesnosti*. U uslovima *neizvesnosti*, pojedinac je sposoban da *proceni sve ishode* (različite rezultate) alternativa koji se mogu ostvariti u zavisnosti od *događaja* (okolnosti) u kojima se akcije sprovode, ali ne i verovatnoće javljanja ovih događaja. Izbor optimalne iz skupa raspoloživih alternativa racionalni pojedinac vrši koristeći neku od *procedura odlučivanja* koje sugerise normativna teorija, kao što su: *optimistički metod*, *pesimistički metod*, *metod optimizma-pesimizma*, *metod minimax kajanja*, *princip nedovoljnog razloga*. Nijedan od navedenih metoda ne ispunjava svaki od uslova racionalnosti, te izbor metoda zavisi od spremnosti pojedinca da zanemari neki od ovih zahteva.

150 U uslovima rizika, pored toga što je pojedinac sposoban da *proceni sve ishode* alternativa koji se mogu ostvariti u zavisnosti od *događaja* u kojima se akcije sprovode, on je sposoban i da na osnovu relevantnih informacija *proceni verovatnoće* javljanja svih ovih događaja. U pitanju je tzv. *subjektivna verovatnoća* odnosno „stepen uverenja koji razumna, logički dosledna osoba ima u realizaciju datog događaja na bazi raspoloživih informacija“ (Pavličić 2004: 79). On je takođe sposoban da primenom teorije verovatnoće (npr. Bajesove formule) izvrši korekciju početnih verovatnoća u svetlu novih (dopunskih) informacija.

Racionalno odlučivanje u uslovima rizika zahteva da donosilac odluka bude u stanju da odredi ne samo da li jednu opciju preferira u odnosu na drugu već i za koliko, za šta je potrebno da korisnosti budu merljive na *kardinalnoj skali*. Da bi opcije bilo moguće meriti na kardinalnoj skali neophodno je da preferencije donosioca odluke, pored uslova asimetričnosti, kompletnosti i tranzitivnosti, zadovolje i uslove *kontinuiteta*, *zamenljivosti*, *monotonosti* i *redukcije složenih lutrija*. Kada preferencije zadovoljavaju svih sedam uslova racionalnosti, pojedinac će biti u mogućnosti da poredi preferencije između svake dve alternative, odnosno da formira *kardinalnu funkciju korisnosti*. Kardinalna funkcija korisnosti predstavlja postupak kojim se struktura preferencija preslikava u skup racionalnih brojeva na intervalnoj skali. Racionalni pojedinac izbor alternative u uslovima rizika vrši primenom metoda *maksimalne očekivane korisnosti* (MOK), odnosno bira onu alternativu čiji je zbir proizvoda korisnosti i verovatnoće realizacije ishoda najveći.

Da sumiramo, u okviru normativne teorije odlučivanja, pod racionalnom smatra se *svaka odluka koja je u skladu sa ličnim preferencijama donosioca odluke i koja, za date okolnosti, maksimizira njegovu korisnost*.

Na kraju, problem racionalnog odlučivanja pojedinca predstaviceemo na jednom jednostavnom primeru (primer preuzet i prilagođen prema Radovanović 2007: 191).

Maša planira kako će provesti nastupajuće leto (*problem*). Budući da je apsolvent, ovo joj je poslednje „studentsko“ leto i zato želi da provod bude nezaboravan (*cilj*). „Nezaboravni provod“ za nju je upoznavanje novog, bilo da su u pitanju ljudi, predeli i/ili iskustva (*karakteristike za poređenje alternativa*). Maša godinama želi da ode na jednomesečni put po evropskim gradovima (*alternativa-x*). Ušteđevina kojom raspolaže nije dovoljna, ali je svesna da bi, ako diplomira do jula (*događaj -S₁*), od roditelja sigurno dobila dovoljno novca za ostvarenje svoje želje. U suprotnom (*događaj -S₂*), ona će biti primorana da izabere opciju koju može finansirati sopstvenim sredstvima. Uštedela je dovoljno novca za jednonedeljno jedrenje Jadranskim morem (*alternativa -y*), što bi joj takođe prčinilo zadovoljstvo. Konačno, njena ušteđevina je dovoljna i za aranžman koji obuhvata splavarenje Tarrom i planinarenja Magličem (*alternativa -z*), kako je provela prethodno leto. Pretpostavimo da zbog kupovine vozne karte ili uplate aranžmana jedrenja, odnosno splavarenja ona treba da donese odluku u maju, kao i da su ove tri alternative jedine između kojih ona vrši izbor. Šta će odlučiti?

151

Sobzirom na to da Maša godinama mašta o putovanju po Evropi, ona ovu alternativu smatra atraktivnijom i od jedrenja i od splavarenja i planinarenja. U poređenju između jedrenja i splavarenja uz planinarenje, veće zadovoljstvo bi joj pružilo jedrenje budući da do sada nikada nije jedrila. Odnosno, xPy i xPz, kao i yPz. Stoga, ona rangira alternative x, y i z na sledeći način:

TABELA I. Rang-lista alternativa – uslovi izvesnosti

RANG	ALTERNATIVA
1	x
2	y
3	z

Kada bi odlučivala u uslovima izvesnosti – recimo, imala ušteđevinu dovoljno veliku da pokrije troškove putovanja po evropskim gradovima ili bila sigurna da će od roditelja dobiti džeparac, nezavisno od toga da li će diplomirati u predviđenom roku, ona bi tada svakako izabrala prvoplasiranu alternativu x, odnosno kupila voznu kartu.

Međutim, budući da to u ovom primeru nije slučaj, kako bi donela racionalnu odluku ona mora biti sposobna da precizno proceni realne šanse da će diplomirati u postavljenom roku (*verovatnoću događaja*) i da ove procene uključi u analizu, kao i da porceni korisnost koju bi joj pružili različiti ishodi u zavisnosti od toga koji događaj bi se realizovao.

Imajući u vidu dosadašnji tempo studiranja i broj ispita koje bi trebalo da položi, Maša uviđa da joj šanse da sve na vreme završi nisu visoke, te

procenjuje da je verovatnoća da će diplomirati do jula 0,3. Pogledajmo kako sada izgleda tabela odlučivanja.

TABELA 2. Tabela odlučivanja u uslovima rizika I

ALTERNATIVA	DOGAĐAJ	
	S ₁ diplomira 0,3	S ₂ ne diplomira 0,7
x kupi voznu kartu	u ₁₁	u ₁₂
y uplati jedrenje	u ₂₁	u ₂₂
z uplati splavarenje i planinarenje	u ₃₁	u ₃₂

152

Maša sada treba da odredi korisnosti koje joj različiti ishodi pružaju. Njena dobrobit bi bila najveća ukoliko bi kupila kartu i uspela da diplomira (*dobitak*), dok bi najnezadovoljnija bila ukoliko bi svu ušteđevinu potrošila na kupovinu karte, a ispostavi se da nije uspela da diplomira (*gubitak*). Pretpostavimo da je proizvoljno odredila korisnosti dobitka od 100 i gubitka 0.

Da bi odredila korisnost ostalih ishoda, Maša će koristiti *metod standardne igre*. Prvo, određuje korisnost koju bi imala u slučaju da uplati jedrenje, a da se dogodi da uspe da diplomira (u₁₁). Ovo bi za nju bio nepovoljan ishod, te da bi bila indiferentna između toga da uplati jedrenje ili učestvuje u lutriji u kojoj je dobitak kupovina vozne karte u situaciji kada diplomira, verovatnoća dobitka bi morala biti niska, recimo 0,15. Stoga je korisnost koju joj ovaj ishod pruža 15. Odnosno:

$$u_{11} = 0,15 \cdot 100 + (1 - 0,15) \cdot 0 = 15$$

Ukoliko bi uplatila jedrenje a ne bi diplomirala, to je za nju takođe povoljan ishod, te bi bila indiferentna između izbora ovog ishoda i učešća u lutriji ukoliko bi verovatnoća da diplomira bila veoma visoka, 0,90. Odnosno, korisnost koju pripisuje ovom ishodu iznosi 90.

Na isti način odredila je korisnosti u₃₁ i u₃₂, koje iznose 7, odnosno 60.

TABELA 3. Tabela odlučivanja u uslovima rizika II

ALTERNATIVA	DOGAĐAJ	
	S ₁ diplomira 0,3	S ₂ ne diplomira 0,7
x kupi voznu kartu	100	0
y uplati jedrenje	15	90
z uplati splavarenje i planinarenje	7	60

Budući da je alternativa z *dominirana*, Maša će je zanemariti i vršiti izbor između alternativa x i y. Izbor između prve dve alternative izvršiće primenom metoda *maksimalne očekivane korisnosti*.

Očekivana korisnost alternative x iznosi 30, dok je očekivana korisnost druge alternative 67,5. Odnosno:

$$OK_x = 100 \cdot 0,3 + 0 \cdot 0,7 = 30$$

$$OK_y = 15 \cdot 0,3 + 60 \cdot 0,7 = 67,5$$

Budući da je očekivana korisnost alternative y najveća, Maša će se opredeliti da uplati aranžman jedrenja. Drugim rečima, kada vrši izbor u uslovima rizika i rangira alternative na osnovu očekivanih korisnosti, alternativa y je prvoplasirana, alternativa x drugoplasirana, a alternativa z kao dominirana ostaje na trećoj poziciji.

TABELA 4. Rang-lista alternativa – uslovi rizika

153

RANG	ALTERNATIVA
1	y
2	x
3	z

1.2 Grupno odlučivanje – racionalnost i etičnost

Pošto smo objasnili racionalni izbor pojedinca, sada ćemo pretpostaviti da *grupa* racionalnih pojedinaca nastoji da donese odluku. U tom slučaju reč je o *grupnom odlučivanju* koje se prema teoriji racionalnog izbora svodi na *agregaciju izbora njenih članova*. Drugim rečima, problem grupnog odlučivanja ili *društvenog izbora* svodi se na kombinovanje preferencija članova grupe (*građana*) da bi se dobio poredak grupnih preferencija i kombinovanje njihovih procena verovatnoće kako bi se dobila grupna funkcija verovatnoće (Resnik 2008).

Prilikom grupnog odlučivanja, prvo svaki član grupe na osnovu svojih preferencija samostalno pravi rang listu alternativa po prioritetu, a potom se formira *profil preferencija*, skup svih individualnih poredaka (n-torka individualnih rang lista). Grupno odlučivanje se svodi na postupak transformacije profila u jedinstvenu rang listu. Stoga, problem grupnog odlučivanja predstavlja definisanje *procesa*, odnosno *procedure* ili *pravila*, kojim se n-torka individualnih poredaka preslikava u jedinstvenu rang-listu grupe. To pravilo Kenet Erou (Kenet Arrow), ekonomista koji je dao pionirski doprinos u oblasti grupnog izbora, naziva *funkcijom društvenog blagostanja* (FDB).

Pretpostavka racionalnog odlučivanja grupe jeste da je grupa *formalna celina* (čiji se opstanak ne dovodi u pitanje) koju čine *savršeno racionalni pojedinci*. Preferencije koje članovi grupe javno izraze u postupku grupnog odlučivanja ostaju nepromenjene. Takođe, da bi grupa donela racionalne odluke, grupne preferencije moraju da zadovolje *uslove racionalnosti*. Konkretno, uslove *kompletnosti*, *tranzitivnosti*, *odlučivosti*, *uslov α* i *konzistentnost*. Uslove kompletnosti i tranzitivnost smo već upoznali. Napomenimo da se *kompletnost* u grupnom izboru zahteva nad svakim parom alternativa i nad svakim profilom, i obezbeđuje da je grupa sposobna da izvrši izbor između bilo koje dve alternative, kao i da je grupa u stanju da donese odluku nezavisno od stepena saglasnosti ili konfliktnosti preferencija njenih članova. Ukoliko su zadovoljeni uslovi kompletnosti i tranzitivnosti, postoji takva procedura kojom se uvek može formirati grupna rang-lista opcija, koja ne zavisi od same procedure izbora. *Odlučivost* zahteva da su članovi grupe za svaki profil u stanju da izaberu jednu alternativu. *Uslov α* obezbeđuje da ukoliko je jedna alternativa najbolja u skupu opcija, onda ona mora biti najbolja i u svakom podskupu tog skupa kojem pripada, čime se sprečava uticaj same procedure na rezultat. *Konzistentnost* zahteva da ukoliko dve grupe biraju istu opciju, onda je ona birana i pri zajedničkom odlučivanju obe grupe, čime se osigurava racionalnost decentralizovanog odlučivanja.

Racionalni izbor grupe svodi se na primenu adekvatne *procedure izbora* (*metoda glasanja*) koja zadovoljava uslove racionalnosti. Ukoliko je grupa vođena isključivo time da njena odluka zadovolji kriterijume racionalnosti, onda bi grupnu preferenciju mogla predstaviti uvek istom rang-listom opcija, koja ne zavisi od individualnih rang-lista, takođe, mogla bi je predstaviti i kao rang-listu pojedinca, ili onu koja je najčešće zastupljena. Ipak, navedene procedure nam se ne čine privlačnim budući da nisu *demokratske*, odnosno ne zadovoljavaju tzv. *etičke uslove*.

Erou je prvi teoretičar koji je ukazao na značaj etičkih uslova prilikom grupnog izbora. Etički uslovi garantuju svim članovima grupe slobodu izjašnjavanja i jednakost. Najvažniji etički uslovi su:

- 1) *Neograničen domen* (U) – zahtev da pravilo društvenog izbora treba da prihvati sve logički moguće kombinacije individualnih poredaka. Ovim uslovom izbegava se nedemokratski postupak.
- 2) *Paretoov princip* (P) – uslov jednoglasnosti zahteva da ukoliko svi pojedinci preferiraju jednu opciju u odnosu na drugu, onda i društveni izbor mora biti ta opcija. Smisao ovog pravila ne poklapa se sa konsenzusom, gde je nemoguće doneti odluku ukoliko jedan član ne deli preferenciju koju imaju svi ostali kada se radi o dve opcije. Paretoov princip prevazilazi tu nemogućnost. Trebalo bi napomenuti da je Paretoov princip zamenio dva uslova: *uslov građanskog suvereniteta* (CS) i *uslov pozitivne asocijacije između individualnih i društvenih vrednosti* (PA). CS obezbeđuje da društveni poredak

ne može biti nametnut nezavisno od preferencija članova grupe – građana. PA zahteva da ukoliko funkcija društvenog blagostanja mora da rangira alternativu x iznad alternative y za dati profil, ona takođe mora da rangira alternativu x iznad y za svaki profil koji je isti kao izvorni izuzev što je jedan ili više članova grupe pomerilo x naviše u sopstvenim rangovima. Paretov uslov zadovoljava CS ali ne i PA.

- 3) *Nezavisnost od irelevantnih alternativa* (I) – zahtev da preferencija grupe između bilo koje dve opcije isključivo zavisi od njihovog rangiranja kod pojedinaca, a ne od poredaka drugih opcija. Ovo je pokušaj da se isključi manipulacija uvođenjem opcije sa skromnim performansama kako bi se eliminisao ozbiljan konkurent. Takođe, smatra se da je etički prihvatljivije da pri grupnom izboru treba ignorisati intenzitet individualnih preferencija, jer je u suprotnom lako moguća diktatura fanatičnog pojedinca. Društim rečima, intenzitet preferencije nije uporediv između dve osobe.
- 4) *Nepostojanje diktatora* (D) – zahtev da ne postoji pojedinac čija preferencija automatski postaje preferencija grupe. Iako preferencije obrazovanih, stručnih i dobronamernih mogu doprineti ekonomičnosti i efikasnosti, postojanje „diktatora“ kosi se sa idealima demokratije, čak i minimalistički shvaćenim.
- 5) *Monotonost* – zahtev da ukoliko opcija koja je najbolja dobije dodatnu podršku grupe, to ne sme negativno da utiče na njeno mesto.

155

Normativna teorija grupnog odlučivanja razmatra dva tipa procedura glasanja: *metodi glasanja koji se zasnivaju na prvim izborima* gde članovi grupe imaju po jedan glas koji dodeljuju opciji koja je na njihovoj rang-listi prva, kakvi su metod izbora sa najvećim brojem glasova i metod apsolutne većine i *metodi glasanja koji se zasnivaju na kompletnim rang-listama*, kakvi su Kondorseov kriterijum i metod Borde.

Metodom izbora najvećim brojem glasova (NBG) grupa bira opciju koja na najviše individualnih rang-lista zauzima prvo mesto. Ovaj metod ne ispunjava uslov racionalnosti α . On takođe ne odražava raspoloženje grupe budući da stvara opasnost od *tiranije manjine*, a može da dovede do izbora opcije koja je manje povoljna od svake druge opcije iz skupa kome pripada (tzv. Kondorseov gubitnik). *Metod apsolutne većine glasova* (AVG) nalaže da grupa izabere neku opciju, samo ukoliko za nju glasa više od polovine članova grupe. Ovaj metod narušava uslov *odlučivosti*. Pored toga, kao rezultat primene ovog metoda može doći do *tiranije većine*.

Kondorseovim kriterijumom izbora (KK) biramo opciju koja je, u poređenju sa svakom drugom iz određenog skupa, najbolja. To je tzv. *Kondorseov pobednik*. Ovaj metod narušava uslov racionalnosti α i konzistentnost, a može da vodi i u tiraniju većine. Najveća zamerka ovom metodu je što on narušava uslov tranzitivnosti, te

dolazi do tzv. *Kondorseovog efekta* (ili paradoksa glasanja, ili ciklične većine). Međutim, Blek (Black) tvrdi da cikličnost može da se izbegne ukoliko biramo među „normalnim“, „jednvršnim“ preferencijama članova grupe (Stupar 2008). Jednvršne preferencije su one kod kojih korisnost opada u direktnoj srazmeri sa udaljenjem od najpovoljnijeg ishoda. Blekova teorema (*Teorema srednjeg glasača*) tvrdi da ishod većinskog glasanja odražava preferencije srednjeg glasača ukoliko su preferencije svih glasača jednvršne, pri čemu je srednji glasač onaj čije su preferencije na sredini skupa glasača. Konačno, *metod Borde* (MB) predstavlja pozicioni metod grupnog izbora. Primenom ovog metoda grupa bira opciju koja u proseku zauzima najviše mesto na individualnim rang-listama, a to se određuje sabiranjem poena koje pojedinci dodeljuju svakoj opciji. Nezgoda sa metodom Borde jeste u njegovoj osetljivosti na irelevantne alternative, što ga čini otvorenim za strateško ponašanje birača. Takođe MB ne zadovoljava uslov racionalnosti α .

156

Videli smo da se svaki od metoda grupnog izbora suočava sa određenim problemima, odnosno narušava neke od uslova racionalnosti i etičnosti. Uz pretpostavku da postoje bar tri opcije i dva glasača, Erou je dokazao da ne postoji pravilo grupnog izbora koje na osnovu individualnih poredaka preferencija formira grupni, i da istovremeno zadovolji uslove U, P, I, D. Ukratko, kada je reč o grupnom izboru, ne postoji univerzalna i savršena metoda izbora koja istovremeno vodi i do racionalne i etički prihvatljive odluke. To je tzv. *Erouova teorema nemogućnosti društvenog izbora*.

Problem racionalnosti i etičnosti grupnog odlučivanja biće predstavljen i na primeru.

Pretpostavimo da je Maša iz primera predstavljenog u okviru prvog dela sada član *grupe*, odnosno da sa dve drugarice, Jovanom i Tanjom, planira letovanje. Takođe, pretpostavljamo da su i Jovana i Tanja savršeno racionalne osobe, koje, kao i Maša, razmatraju tri navedene alternative. Sve tri devojke su na osnovu ličnih preferencija i uzimajući u obzir sve okolnosti, primenom procedura normativne teorije izvršile rangiranje alternativa x,y i z po prioritetu. Na osnovu svojih rang-lista formirale su *profil preferencija*.

TABELA 5. Profil preferencija I

MAŠA	JOVANA	TANJA
y	x	z
x	z	y
z	y	x

Šta bi bila *racionalna* odluka ove grupe?

Budući da smo se uverili da je Maša svoju rang-listu formirala poštujući pravila i procedure normativne teorije, izbor alternative y – prvorangirane Mašine opcije, bi i za grupu bio *racionalan*. Međutim, ovakva odluka bi bila *diktatorska*, budući da ne uzima u obzir Jovanine i Tanjine preferencije. Kao što vidimo, jedrenje je najniže rangirano na Jovaninoj rang-listi.

Koja odluka bi bila *etična*?

Da bi obezbedile da izbor destinacije za letovanje bude *demokratski*, mogu se na primer opredeliti za *većinsko glasanje*. Međutim, poredeći svaki par alternativa, ubrzo će uvideti da se „vrte u krug“, odnosno da Maša i Tanja preferiraju jedrenje u odnosu na splavarenje, Jovana i Tanja splavarenje u odnosu na jedrenje, dok bi se Maša i Jovana pre odlučile za kupovinu vozne karte nego što bi uplatile aranžman splavarenja. Budući da ni na ovaj način nisu uspele da izvrše izbor, odlučile su da prvo glasaju za par alternativa x i y, i na ovaj način izabrale alternativu y. Međutim, uvidele su da izbor zavisi od redosleda glasanja, što im se nije činilo fer.

157

Uvidevši da na ovaj način ne mogu da donesu odluku, pokušale su da dodeljivanjem poena svakoj od alternativa izaberu onu sa najviše bodova. Dogovorile su se da prvoplasiranoj dodele 3 poena, drugoplasiranoj 2 i trećeplasiranoj 1. Pogledajmo kako izgleda sada profil preferencija

TABELA 5. Profil preferencija II

MAŠA	JOVANA	TANJA
y - 3	x - 3	z - 3
x - 2	z - 2	y - 2
z - 1	y - 1	x - 1

Sabiranjem poena uvidele su da svaka od alternativa ima „maksimalan“ broj – 6, te da ni ovako nisu u stanju da izaberu onu koja je za grupu najbolja.

Budući da nisu uspele da izaberu destinaciju za letovanje primenom procedura koje nalaže normativna teorija odlučivanja, odnosno da istovremeno donesu i racionalnu i etičnu odluku, a s obzirom na to da žele zajedno da provedu leto, dogovorile su se da porazgovaraju o svojim preferencijama. Tanja je iznela da ni u kom slučaju ne bi obezbedila dovoljno sredstava kojima bi finansirala putovanje po evropskim gradovima, te su se devojke složile da alternativu x ne uzmu u obzir. Budući da su Maša i Jovana prihvatile

Tanjine argumente i odustale od putovanja po Evropi, Tanja je sada bila spremna da učini ustupak i podrži onu alternativu koju izaberu Maša i Jovana. Mada je jedrenje njena trećerangirana alternativa, Jovana je naglasila da je njoj gotovo jednako atraktivno i jedrenje i splavarenje sa planinarenjem, dok je Maša iznela svoje jake preferencije prema aranžmanu jedrenja. Imajući u vidu sve navedeno, devojke su se opredelile da uplate aranžman jedrenja – izabrale su alternativu y.

Ovaj jednostavan primer nas je uverio koliko je teško da grupna odluka bude istovremeno i racionalna i da zadovolji Erouove etičke uslove. Mada nam se odluka koju je ova grupa donela čini *razumnom*, ona narušava brojne uslove racionalnosti i etičnosti. Kako bi se obezbedila tranzitivnost i odlučivost, uslov racionalnosti narušava uslov kompletnosti. Takođe, narušeni su uslovi neograničenog domena, Paretoov princip i nezavisnost od irelevantnih alternativa. Konačno, u obzir je uzet i intenzitet preferencija.

158 2. Mogućnost(i) društvenog izbora

Kao što smo videli, Erouova teorema društvenog izbora dokazuje da nije moguće definisati proceduru izbora – funkciju društvenog blagostanja koja bi individualne poretke alternativa formiranih na osnovu preferencija savršeno racionalnih pojedinaca transformisala u jedinstven društveni poredak, a da pritom budu zadovoljeni uslovi racionalnosti i etičnosti.

U nastavku ćemo ukratko razmotri osnovanost pretpostavki na kojima se zasniva teorija društvenog izbora. Potom ćemo predstaviti alternativu ovoj teoriji – koncept deliberativne demokratije. Konačno, pokazaćemo da li koncepcija deliberativne demokratije predstavlja zadovoljavajući odgovor na teškoće sa kojima se teorija društvenog izbora suočava.

2.1 Racionalnost pojedinaca i (ne)mogućnost društvenog izbora

Normativna teorija odlučivanja polazi od brojnih pretpostavki koje donosioci odluka moraju da zadovolje da bi odluke – kako individualne, tako i grupne, bile racionalne. Na ovom mestu ćemo predstaviti zaključke bihevioralne teorije odlučivanja o tome kako neidealizovani pojedinci zapravo donose odluke. Potom će biti razmotreno kakve implikacije ovi zaključci imaju na teoriju društvenog izbora.

Empirijska israživanja su pokazala da ponašanje prilikom donošenja odluka značajno odstupa od pretpostavki normativne teorije i da narušavamo sve zahteve racionalnosti (Pavličić 2004). Usled ograničenih kognitivnih sposobnosti i složenosti okruženja, nismo u stanju da identifikujemo svaku od potencijalnih alternativa i njihove moguće ishode, kao ni da precizno definišemo sve relevantne događaje koji mogu uticati na ishode.

Takođe, nismo uvek svesni svojih preferencija, a preferencije i odluke su često samo delimično povezane. Naši izbori nisu isključivo zasnovani na individualnim ukusima i željama, već ih često određuju i norme, tradicija, mišljenja drugih. Preferencije mogu biti zbunjujuće i konfliktne – neki ishod možemo u isto vreme smatrati i poželjnim i nepoželjnim. Preferencije su često nestabilne, odnosno promenljive u kratkom vremenskom periodu, a često i pod povratnim uticajem izvršenih izbora.

Konačno, zbog ograničenosti čula i nesavršenih kognitivnih sposobnosti povremeno narušavamo uslov tranzitivnost (Pavličić 1997), a u slučaju izbora između složenih alternativa ne prepoznavamo dominantnu među njima (Tversky, Kahneman 1988). U situaciji gde postoji više dimenzija, često ih ne razaznajemo jasno, te zapravo ni ne znamo koja alternativa najbolje zadovoljava postavljene kriterijume (Miller 1992). Na kraju, naši izbori su ponekad uslovljeni i redosledom, pa i načinom prezentacije alternativa. Sve nas to čini podložnim manipulacijama i uticajima strateškog glasanja članova grupe (*Ibid*).

159

Ukratko, postoje brojni objektivni uzroci *ne-racionalnosti* naših odluka, pre svega, kompleksnost problema, naša kognitivna ograničenja, nestabilnost preferencija kao i nemogućnost predviđanja većine budućih događaja. Kakve to posledice ima na društveni izbor? Usled navedenih ograničenja „mi čak uopšte i ne možemo da dođemo do Erouovog problema jer ne možemo dovoljno da znamo kako bismo uspešno rangirali sva stanja stvari. Do informacije o individualnim preferencijama kojom erouovski mehanizam društvenog izbora mora da bude snabdeven nije moguće doći“ (Hardin 2008: 91).

Pitanje koje se nameće jeste da li je određenim izmenama u okviru teorije društvenog izbora, slabljenjem ili zanemarivanjem nekih od uslova na kojima se zasniva, moguće otkloniti zaključak o nemogućnosti društvenog izbora. Razmotrićemo mogućnosti slabljenja uslova U i I, koji se u literaturi najčešće navode. Jedna od pretpostavki normativne teorije jeste da su pojedinci u stanju da rangiraju sve alternative. Ipak, u praksi, upravo ovaj zahtev najčešće narušavamo. Tako, na primer, možemo reći koji nam je omiljeni kolač, ali nam je teško da rangiramo 30 različitih vrsta. U političkom životu ovakvi zahtevi nam se čine još nerealnijim. „Pretpostavimo da treba da se bira 40 predstavnika za parlament i da svaka od recimo osam stranaka kandiduje svojih 40 kandidata na izbornoj listi. U toj situaciji svaki birač, ako bismo strogo sledili Erouove uslove, mora tačno da rangira 320 kandidata. U praksi je relativno mali broj onih koji mogu precizno da rangiraju sve kandidate. Birači se po pravilu opredeljuju samo za alternativu na vrhu rang-liste, ponekad mogu da odrede i drugu najbolju opciju, ali su retki oni koji mogu precizno da rangiraju sve opcije, a naročito one na dnu liste“ (Stupar 2008). Uzeti u obzir samo prvorangirane alternative i zanemariti ostale (napuštanje neograničenog domena – uslova U) čini se kao razumno rešenje nemogućnosti društvenog

izbora. Kako Hardin ističe, sasvim je nerearno da se zahteva da poznamo sve moguće predsednike u svim mogućim svetovima, a to nam nije ni potrebno (*Ibid.*). Često u praksi upravo birači i imaju samo po jedan glas koji dodeljuju prvorangiranoj alternativi, a potom se, najčešće, primenom *pravila izbora apsolutnom većinom glasova* (bira se ona alternativa za koju glasa više od polovine članova grupe) vrši grupni izbor. Upravo „demokratsko odlučivanje prostom većinom jeste elementaran oblik donošenja kolektivnih odluka u društvu“ (Stupar 2008: 26). U slučaju izbora kada imamo samo dve alternative i društvo sa neparnim brojem glasača, primenom ovog metoda može se napraviti demokratski izbor koji zadovoljava Erouove standarde. Međutim, ovaj metod može dovesti do tzv. „tiranije većine“, odnosno može se desiti da, zanemarivanjem ostalih opcija, izaberemo onu koja je za skoro polovinu članova grupe najgora. Drugi najčešće korišćeni metod izbora – *pravilo izbora najvećim brojem glasova* (kada biramo onu alternativu koja na najvećem broju individualnih rang-lista zauzima prvo mesto) takođe nije bez mana jer može dovesti do tzv. „tiranije manjine“. Ukratko, ograničavanjem domena – zanemarivanjem individualnih rang-lista da bismo dobili grupni izbor, možemo doći do rezultata koji nam se čine nefer.

Pored toga, problem nemogućnosti društvenog izbora možemo pokušati da rešimo uzimanjem u obzir intenziteta preferencija i tako odustati od nezavisnosti od irelevantnih alternativa. Upravo kada donosimo odluke u okviru manjih grupa, posebno gde su lični odnosi razvijeni, kakve su na primer porodica ili grupa prijatelja, ne samo da nam je bitno kako neko rangira opcije već i u kojoj meri mu je prvorangirana opcija privlačna, ili (ne)prihvatljiva ona na poslednjem mestu. Na ovaj način često dolazimo do izbora kojima su svi članovi grupe zadovoljni. Tako nam se izbor grupe iz ranije navedenog primera čini razumnim i fer. Ipak, uzimanje u obzir intenziteta preferencija kada su u pitanju odluke na nivou društva nije moguće, budući da ne postoji metod za poređenje i rangiranje individualnih korisnosti, odnosno nije definisana jedinstvena kvantitativna skala na kojoj bi se individualne funkcije korisnosti mogle sabirati. Pored toga, čak i kada bi bilo moguće izvršiti interpersonalna poređenja korisnosti, ostaje problem strateškog ponašanja članova grupe, odnosno mogućnost manipulacije (Miller 1992).

Da sumiramo, grupni izbor shvaćen kao *agregacija* individualnih preferencija suočava se sa brojnim poteškoćama. Pre svega, ne postoji metod agregacije individualnih preferencija koji je istovremeno fer i racionalan (Erouova teorema nemogućnosti društvenog izbora). Potom, ponašanje pojedinaca prilikom donošenja odluka značajno odstupa od pretpostavki normativne teorije. To je na prvi pogled „dobra vest“ jer nam ukazuje da nismo u stanju da zadovoljimo uslove koje Erou u svojoj teoremi navodi, te stoga i da je nemogućnost izbora *samo* matematički dokaz. Mada slabljenjem nekih od uslova, kakvi su na primer neograničeni domen ili nezavisnost od irelevantnih alternativa, često dolazimo do razložnih grupnih odluka, ipak i dalje ne možemo da formulišemo metod grupnog izbora koji bi u

svakoj situaciji omogućio agregaciju individualnih preferencija i istovremeno doveo do fer i racionalnog izbora. To sa jedne strane može da implicira da je potrebno za svaku grupnu odluku odabrati najprihvatljiviji metod izbora – pristupiti meta-odlučivanju i takođe se opredeliti koji od etičkih uslova smo spremni da narušimo. Takođe, pitanje koje se nameće jeste da li je pristup *agregacije* individualnih preferencija adekvatan za grupni izbor. Da li je prihvatljivo posmatrati grupu kao zbir pojedinaca gde svaki vodi računa isključivo o sopstvenim interesima i maksimizaciji lične dobrobiti, ili, kao član grupe, pojedinac ipak u velikoj meri uzima u obzir argumente i interese ostalih članova i postupa u težnji za „opštim dobrom“?

2.2 Koncept deliberativne demokratije kao odgovor na nemogućnost društvenog izbora

Koncepcija deliberativne demokratije nastala je kao odgovor na poteškoće sa kojima se suočila teorija društvenog izbora. Koje su osnovne pretpostavke koncepta deliberativne demokratije i u kojoj meri je ovaj koncept prihvatljiv odgovor na probleme teorije društvenog izbora, biće razmotreno u nastavku.

161

Deliberativni pristup polazi od šireg koncepta racionalnosti nego teorija društvenog izbora, ne uzimajući preferencije pojedinaca kao date, već „dozvoljava refleksiju u pogledu datog skupa preferencija“ (Mladenović 2008: 223). Kao što je pokazano, individualne preferencije pojedinaca nisu stabilne niti zasnovane isključivo na ličnim ukusima i težnjama, kako to zahteva normativna teorija, već su upravo podložne promenama i uticajima brojnih faktora. Kako ističu teoretičari deliberativnog pristupa, promena preferencija pod uticajem argumenata i šireg sagledavanja problema, nije narušavanje racionalnosti, već pre proširenje ovog koncepta. Svoje preferencije pojedinci menjaju *razmatranjem argumanata* tokom *javne rasprave* u kojoj učestvuju *slobodni i jednaki građani* i na taj način generišu nove alternative za rešenje problema i dolaze do *zajedničke* koncepcije *opšteg dobra* – izbora koji je prihvatljiv za sve članove (Cohen 1989). Na ovakav način doneta, odluka je *obavezujuća* (Gutmann, Thompson 1996). Budući da koncept deliberativne demokratije podrazumeva *dinamičnost* – ostavlja mogućnost ponovne rasprave i revizije odluka u svetlu novih argumenata, odluka je obavezujuća samo na određeno vreme (*Ibid*).

Prema Rolsu (Rawls), deliberativna demokratija ima tri osnovna elementa: javni um, demokratske institucije, znanje i želju građana da se pridržavaju javnog uma. „Ideja javnog uma, na najdubljem nivou, utvrđuje osnovne moralne i političke vrednosti koje će odrediti odnose ustavne demokratske vlasti prema sopstvenim građanima i njihov odnos jednih prema drugima“ (Rols 2003: 130). Predmet javnog uma je javno dobro u pitanjima fundamentalne političke pravde, dok je njegov sadržaj „dat porodicom (liberalnih) političkih koncepcija pravde koje

zadovoljavaju princip reciprociteta“ (Ibid: 223). Rols veruje da je politička koncepcija koja ima najviše šansi u pogledu postizanja *preklapajućeg konsenzusa* upravo njegova koncepcija *pravde kao pravičnosti*. Principi pravde kao pravičnosti garantuju osnovne slobode građanima, jednakost šansi u pogledu službi i pozicija, i dopuštaju društvene i ekonomske nejednakosti samo ukoliko one idu na dobit onih koji u društvu najlošije stoje. Neposredni zahtevi da bi se realizovala tri elementa deliberativne demokratije su javno finansiranje izbora i političkih partija, kao i obezbeđivanje javnih prilika za ozbiljnu raspravu o fundamentalnim pitanjima i pitanjima državnog uređenja.

162 Mada se izdvaja nekoliko pravaca u okviru koncepta deliberativne demokratije, ono što je zajedničko svakom jeste da se u okviru ovog pravca akcenat stavlja na grupu, a ne na pojedinca kao izolovanu jedniku čiji se interesi formiraju nezavisno od interesa grupe kao celine, odnosno njenih ostalih članova. Upravo je pretpostavka ovog koncepta da pojedinci usklađuju svoje preferencije imajući u vidu interes zajednice. Oni su otvoreni za diskusiju sa ostalim članovima i spremni da menjaju svoje stavove zarad ostvarenja zajedničkog interesa. U idealnom slučaju, članovi grupe tokom javne diskusije dolaze do saglasnosti u argumentaciji.

Nažalost, ostvarenje konsenzusa nije uvek moguće. Često je posle javne rasprave potrebno pristupiti glasanju i tako se opet otvara mogućnost da iskrsnu problemi sa kojima se suočava teorija društvenog izbora. Ipak, Miler (Miller 1992) veruje da se deliberacijom umanjuje mogućnost da se ovi problemi pojave. Konkretno, prvo, on veruje da se deliberacijom neke od inicijalnih preferencija eliminišu, te se tako ograničava opseg rangova, formiraju se *post-deliberativne rang liste* koje je kasnije jednostavnije agregirati u konačnu odluku. Drugo, on ističe da se odabir procedure izbora zasniva na znanju o strukturi preferencija članova grupe i da je grupa u stanju da posle deliberacije odabere najprikladniji metod. Oba agumenta će biti bliže razmotrena.

Miler ističe tri osnovna razloga zbog kojih se ograničava opseg preferencija, odnosno set rangova (profil). Prvo, pojedinci mogu tokom rasprave shvatiti da su njihove preferencije bile rezultat nepoznavanja problema, te ih stoga promeniti. Potom, neke preferencije mogu biti neprihvatljive za društvo (npr. rasizam, diskriminacija žena, itd.), te ih stoga pojedinci uopšte ne ističu niti razmatraju tokom dijaloga. Konačno i najvažnije, Miler veruje da se preferencije koje su usko orijentisane na lične interese pojedinaca eliminišu putem javne rasprave. On navodi da je argument da je „nešto dobro za mene“ neprihvatljiv za ostale članove grupe, te stoga kada uzimamo učešće u javnoj raspravi mi *pročišćavamo* svoje preferencije iznoseći samo one stavove koji idu u prilog zajedničkom interesu. Ključni Milerov stav je da javna rasprava generiše kooperaciju među članovima radne grupe koja nadjačava lične interese – individualne preferencije koje su pojedinci imali pre deliberacije. Svoj stav Miler potkrepljuje empirijskim primerima. Kada

posle rasprave pojedinci pristupe glasanju, bilo javnom ili tajnom, Miler veruje da će izbore zasnivati na post-deliberativnim preferencijama – onima koje su u skladu sa zajedničkim interesima. On je ubeđen da pojedinci nisu licemeri koji tokom javne rasprave iznose kooperativne stavove, a potom glasaju za sebične interese. Mada je Miler kritikovao teoriju društvenog izbora zbog mogućnosti strateškog ponašanja pojedinaca, čini se da je upravo prevideo ovu mogućnost i u slučaju javne rasprave. Zsigurno postoje primeri u praksi gde pojedinci koriguju svoje preferencije i odustaju od sebičnih interesa zarad interesa zajednice. Ipak, moguće je pronaći i brojne kontraprimere – situacije u kojima se tokom javne rasprave zastupaju opšti interesi a potom dela u skladu sa ličnim. Tako na primer jedna kompanija može isticati kako se ponaša društveno odgovorno dodeljujući određeni broj stipendija studentima, a da pritom zapravo dela u sopstvenom interesu umanjujući poresku osnovicu i povećavajući profit, a možda čak istovremeno skrećući pažnju javnosti sa problema velikog zagađenja prirodne okoline koje prouzrokuje svojim poslovanjem. Upravo je „uvođenje ličnog interesa u proceduru deliberacije“ značajan izazov, kako teorijski tako i praktičan, za deliberativnu demokratiju danas (Mladenović 2011).

163

Još jedan od Milerovih bitnih uvida, koji ide u prilog njegovom argumentu o eliminaciji nekih od polaznih preferencija članova grupe, jeste da se deliberacijom dolazi do jednovršnih preferencija. Rangovi su jednovršni kada je alternative moguće poređati u kontinuitetu tako da ukoliko pojedinac recimo rangira na prvom mestu alternativu na levom spektru, tada on ne može rangirati alternativu na desnom spektru iznad one u sredini. Na primer, ukoliko menadžment kompanije razmatra uvođenje filtera za otpadne vode i ako je jedini motiv za to što veće očuvanje prirodne okoline, a alternative su filteri X (65% pročišćenje otpadnih voda), Y (40% pročišćenje otpadnih voda) i Z (20% pročišćenje otpadnih voda), tada bi trebalo da je alternativa X prvorangirana, Y na drugom mestu, a Z na trećem. Drugim rečima, ne mogu rangirati Z iznad Y imajući u vidu kriterijume i raspoložive informacije. Međutim, neki od inženjera iz menadžment tima može objasniti kako filter X, mada vrši najveći nivo prečišćavanja otpadnih voda, troši veliku količinu energije. U tom slučaju, ukoliko je kriterijum za izbor filtera očuvanje prirodne sredine, u obzir bi trebalo uzeti i količinu potrošnje energije svakog od filtera. Recimo da je filter Y najpogodniji kada se oba aspekta uzmu u obzir. Upravo se putem razgovora otkrivaju svi aspekti problema i na taj način uspostavlja jednovršnost preferencija. Ukratko, jednovršnost preferencija, kada je grupno odlučivanje u pitanju, javlja se kada svi članovi grupe, bez obzira na to što imaju različite stavove prema alternativama, razumeju problem na isti način.

Ovaj Milerov argument potvrdila su i empirijska istraživanja koja su pokazala da javna rasprava utiče da preferencije postanu približno jednovršne (Fishin et al. 2006). Grupa autora vršila je deliberativne ankete (*deliberative polls*), konkretno, u pitanju je devet anketa sprovedenih u različitim delovima sveta i na teme

aktuelne za ta područja, koje su bile neka vrsta eksperimenta i praktična primena deliberacije. Autori su vršili merenje stepena približavanja jednovršnosti pre i posle procesa deliberacije i zaključili da kao posledica deliberacije dolazi do približavanja jednovršnosti preferencija (sem u slučaju kada je već u pitanju izuzetno visoka vrednost ovog pokazatelja).

164 Pošto smo razmotrili argumente koji se odnose na promenu preferencija kao posledice deliberacije, sledeće pitanje jeste koju proceduru izbora primeniti ukoliko se deliberacijom ne dođe do konsenzusa. Miler zastupa stav da će kao posledica javne rasprave i poznavanja sadržaja preferencija članova, grupa biti u stanju da indentifikuje metod izbora koji je najprihvatljiviji za dati slučaj. Tako na primer ukoliko se grupa dvoumi između pravila izbora apsolutnom većinom glasova ili pravila izbora najvećim brojem glasova, može se zapitati da li je važnije da što više članova grupe bude zadovoljno ili da svi kolektivno budu što je moguće zadovoljniji i tako se opredeliti za jedan od njih. Čini se da se otvorenom raspravom o preferencijama, a potom i o metodima izbora u grupi stvara kohezija i poverenje, te da će doći i do odabira i primene najprihvatljivije procedure izbora. Ipak, odabir procedure nije imun na strateška ponašanja i manipulacije. Uvek ostaje mogućnost da će se neko od članova grupe zalagati za primenu one metode izbora koja bi favorizovala izbor alternative za koju se on zalaže.

Na kraju, razmotrimo kakve su mogućnosti primene deliberacije u praksi. Čini se da je rasprava o različitim stavovima i mogućnostima rešenja problema/dostizanja ciljeva unutar manjih grupa, kakvi su na primer timovi formirani u kompanijama za razvoj novog proizvoda ili marketinške strategije ulaska na novo tržište, najpogodniji način donošenja odluka. U ovakvim grupama jednostavnije je definisati „opšte dobro“, a i zajednički i lični interesi su usklađeniji, te se može očekivati da će strateško i manipulativno ponašanje izostati ili biti minimizirano. Takođe, u ovakvim slučajevima deliberaciju je jednostavno i uz niske troškove moguće sprovesti.

Ipak, da li je ovaj koncept primenjiv i na širu populaciju i donošenje političkih odluka – odluka koje se tiču svih građana države, ili recimo stanovnika jednog grada, što je i zamisao teoretičara ovog koncepta. Da bismo odgovorili na ovo pitanje, razmotrićemo nekoliko pretpostavki na kojima se zasniva deliberativni koncept. Prvo, pretpostavka deliberativne demokratije jeste da se rasprava vodi među slobodnim i jednakim građanima. Drugo, neophodno je obezbediti javno finansiranje političkih partija i izbora. Treće, neophodno je da građani budu zainteresovani da uzmu učešće u javnoj raspravi i spremni da prihvate argumente drugih i u svetlu šireg sagledavanja problema i uzimanja u obzir interesa drugih promene svoje početne stavove. Na kraju, bitno je i da javne rasprave budu adekvatno vođene, odnosno moderirane.

Da bi bili obezbeđeni uslovi slobode i jednakosti, neophodno je izbeći pojavu ekonomski ili socijalno dominantnih grupa. Neminovno je da se u tržišnim privredama

pojave ekonomske nejednakosti. Da ekonomske nejednakosti ne bi prouzrokovale i političke, Koen zahteva da se partije finansiraju iz javnih izvora. Ipak, budući da pokloni fizičkih i pravnih lica – privrednih korporacija, građanskih udruženja i sindikata, u najvećem broju zemalja predstavljaju najznačajniji izvor sredstava za političke partije (Stojiljković 2011), za sada nije moguće ispuniti ovaj uslov.

Međutim, čak i kada bismo zanemarili nejednakosti koje postoje među građanima, kao i mogućnosti javnog finansiranja partija, ostaje problem motivacije građana da uzmu učešće u javnim raspravama, kao i njihove organizacije. Pitanje koje se nameće jeste kako kontinuirano motivisati građane da učestvuju u javnim raspravama, kao i čime garantovati da će manipulativno i strateško ponašanje izostati. Takođe, da li je realno napustiti pretpostavku o pojedincima koji teže maksimizaciji ličnih dobiti i verovati da će svi članovi zajednice ući u raspravu spremni da delaju u zajedničkom interesu?

Pored motivacionih aspekata javljaju se i pitanja cene deliberacije i tehničke organizacije javnih debata. Organizacija javnih debata svakako košta i javlja se dilema da li bi vreme i novac potrošeni na organizaciju rasprava možda bili adekvatnije potošeni na neki drugi način. Dalje, nameće se pitanje i o statusu onih koji raspravu vode – kako da se osigura da će moderatori predstaviti sve relevantne informacije i da neće pasti pod uticaj neke od zainteresovanih strana.

165

Pitanje stepena do koga je moguće deliberaciju sprovesti u modernom društvu u kom brojne odluke imaju globalni karakter, čini se još problematičnijim. Razvoj informacione tehnologije mogao bi biti od pomoći deliberaciji, međutim sve dok svaki građanin nije u mogućnosti da poseduje/koristi informacionu tehnologiju, učešće u deliberativnom procesu na ovakav način bilo bi svedeno samo na određene grupe.

Zaključak

Teorija racionalnog izbora polazi od brojnih (nerelanih) pretpostavki koje bi pojedinci i grupe trebalo da zadovolje kako bi odluke koje donose bile *racionalne*. Pored toga, za grupno odlučivanje od značaja je i *etičnost* izbora. Međutim, Erouova teorema društvenog izbora dokazuje da nije moguće definisati proceduru izbora – funkciju društvenog blagostanja koja bi individualne poretke alternativa formirane na osnovu preferencija savršeno racionalnih pojedinaca transformisala u jedinstven društveni poredak, a da pritom budu zadovoljeni uslovi racionalnosti i etičnosti. Koncept deliberativne demokratije nameće se kao potencijalno rešenje ovog problema.

Budući da deliberacija dovodi do (približno) jednovršnih preferencija, ovaj pristup može biti adekvatan odgovor na neke od problema sa kojima se suočava teorija društvenog izbora. Ipak, ni ovaj koncept ne može u potpunosti otkloniti sve

poteškoće koje srećemo u okviru teorije društvenog izbora, konkretno, u pitanju su strateško i manipulativno ponašanje. Konačno, koncept deliberativne demokratije suočava se i sa određenim problemima karakterističnim za ovaj pristup, pomenimo samo teškoće sa uspostavljanjem jednakosti učesnika u raspravi i njihove motivisanosti, kao i probleme oko same organizacije javnih rasprava.

Primljeno: 20. april 2012.

Prihvaćeno: 10. jul 2012.

Literatura

- Bell, David, Raiffa, Howard, Tversky, Amos (prir.) (1988), *Decision making – Descriptive, Normative and Perscriptive interactions in decision making*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cohen, Joshua (1989), „Deliberation and Democratic Legitimacy“ u Alan Hamlin, Philip Pettit (prir.) *The Good Polity: Normative Analysis of the State*, Oxford: Blackwell, str. 17–35.
- 166 Gutmann, Amy, Thompson Dennis (2004), *Why Deliberative Democracy?*, Princeton: Princeton University Press.
- Hardin, Rasel (2008), „Javni izbor vs. demokratija“, *Treći program Radio Beograda*, 139–140 (III–IV): 83–99.
- Hardin, Rasel (2008), „Teorija racionalnog izbora“, *Treći program Radio Beograda*, 139–140 (III–IV): 45–65.
- List, Christian, Luskin, Robert C., Fishkin, James S., McLean, Iain (2006), „Deliberation, Single-peakedness, and the Possibility of Meaningful Democracy: Evidence from Deliberative Polls“, *PSPE working papers*, 01–2006, Departement of Government, London School of Economics and Political Science, London.
- Kahneman, Daniel, Slovic, Paul, Tversky, Amos (prir.) (1982), *Judgment under uncertainty: Heuristics and biases*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Miller, David (1992), „Deliberative Democracy and Social Choice“, *Political Studies* 40 (Special Issue): 54–67.
- Mladenović, Ivan (2008), „Savremene teorije demokratije“, *Filozofija i društvo*, 19 (1): 217–247.
- Mladenović, Ivan (2011), „Izbeljivanje preferencija: Zašto deliberativna procedura treba da obuhvati preferencije kojima se izražavaju lični interesi?“, *Filozofija i društvo*, 22 (3): 71–93.
- Pavličić, Dubravka (2004), *Teorija odlučivanja*, Beograd: Centar za izdavačku delatnost, Ekonomski fakultet.
- Pavličić, Dubravka (1997), „Individualne preferencije i racionalni izbor“, *Psihologija* 30 (1–2): 49–76.
- Radovanović, Bojana (2007), „Zašto naše odluke nisu savršeno racionalne?“ *Zbornik Beogradske otvorene škole: Radovi studenata generacija 2005/2006*, Beograd: Beogradska otvorena škola, str. 189–205.
- Resnik, Majkl (2008) „Društveni izbor“, *Treći program Radio Beograda*, 139–140 (III–IV): 29–45.
- Rols, Džon (2003), *Još jednom o ideji javnog uma* u „Pravo naroda“, Beograd: Aleksandria Press.

- Stupar, Milorad (2008), „Racionalnost i demokratija“, *Treći program Radio Beograda*, 139–140 (III–IV): 9–28.
- Stojiljković, Zoran (2011), „Politika i novac“ u Zoran Stojiljković, Dušan Spasojević (prir.), *Preporuke za izmenu izbornog zakonodavstva u Srbiji*, Beograd: National Democratic Institute for International Affairs, str. 75–89.

Bojana Radovanović

Individual Decision Making, Group Decision Making and Deliberation

Abstract

Each of us makes a number of decisions, from the less important to those with far-reaching consequences. As members of different groups, we are also actors of group decision making. In order to make a rational decision, a choice-making procedure must satisfy a number of assumptions (conditions) of rationality. In addition, when it comes to group decisions, those procedures should also be “fair.” However, it is not possible to define a procedure of choice-making that would transform individual orders of alternatives based on preferences of perfectly rational individuals into a single social order and still meet conditions of rationality and ethics. The theory of deliberative democracy appeared in response to the impossibility of Social Choice theory. The basic assumption of deliberative democracy is that individuals adjust their preferences taking into account interests of the community. They are open for discussion with other group members and are willing to change their attitudes in order to achieve common interests. Ideally, group members come to an agreement during public discussion (deliberation). Still, this concept cannot completely overcome all the difficulties posed by the theory of social choice. Specifically, there is no solution for strategic and manipulative behavior of individuals. Also, the concept of deliberative democracy faces certain problems particular to this approach, such as, to name but a few, problems with the establishment of equality of participants in the debate and their motivation, as well as problems with the organization of public hearings.

Key words rational choice theory, individual decision making, group decision making, deliberative democracy.